

Відгук

офіційного опонента на дисертацію Коваленко Наталії Леонідівни «Соціально-економічний та культурний розвиток українського села наприкінці 1943 – першої половини 1953 рр. (на матеріалах Житомирської області)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

У вивченні новітньої історії України в сучасній вітчизняній історіографії виразно домінує громадсько-політична тематика. Проте не менше значення для глибокого, всебічного відтворення минулого має дослідження соціально-економічних процесів, різних аспектів духовного життя, всього спектру суспільних проблем.

За два минулі десятиліття вийшла низка цікавих публікацій, присвячених проблемам господарського і культурного розвитку України в умовах радянської тоталітарної системи. Вони збагатили наші знання про особливості функціонування директивної моделі економіки і механізми ідеологічного контролю за суспільством.

Значний масив літератури стосується історії українського селянства, насамперед насильницької колективізації, сталінського голодомору та післявоєнної відбудови господарства. Однак зрозуміло, що зазначена тематика далеко не вичерпана, а подальше розсекречення архівних документів розширює можливості наукового пошуку.

Дисертація Н. Л. Коваленко, присвячена вивченню соціально-економічного і культурного розвитку українського села в 1943–1953 рр., продовжує згадані дослідження. Праця має історико-краєзнавчий характер, написана на матеріалах Житомирської області та становить певний науковий і практичний інтерес.

Рецензована робота відзначається чіткою й логічною побудовою, що дозволяє охопити ключові аспекти порушеної проблеми. Дисертація складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел і додатків.

Н. Л. Коваленко зробила спробу багатопланового, комплексного аналізу економічного, соціального та культурного розвитку українського села в 1943–1953 рр., спираючись на здобутки своїх попередників і на вивчення різноманітних джерельних матеріалів, перш за все – неопублікованих архівних документів.

Праця написана на широкій джерельній основі. Здобувач опрацювала деякі фонди центральних архівів України – Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (чотири фонди, чотири описи, 23 справи) і Центрального державного архіву громадських об'єднань України (один фонд, три описи, 16 справ). Докладно опрацьовано документи Державного архіву Житомирської області – зроблено посилання на 22 фонди, 23 описи, 114 справ.

Дисертанту варто було б залучити й унікальні документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України, зокрема матеріали Архіву Управління Служби безпеки України в Житомирській області, які відображають не тільки репресивні акції сталінського режиму, але й численні заходи з контролю влади за різними групами населення, організацією та проведенням важливих ідеологічних кампаній тощо.

Крім того, Н. Л. Коваленко використала низку опублікованих документів, у тому числі 25 збірників документів і матеріалів. Деяко скупко опрацьовано мемуарну літературу – щоденник О. Довженка, мемуари М. Хрущова і два збірники зі спогадами сучасників. Натомість заслуговує схвалення залучення в якості джерела спогадів селян, особисто записані автором (вісім спогадів, зроблені в трьох селах Черняхівського району

Житомирської області). Ці спогади (чи окремі з них) варто було б подати у Додатках.

У роботі також використано періодичні видання: здобувач опрацювала матеріали кількох місцевих газет періоду 1945–1953 рр. (шість назв, 49 номерів), які доповнюють і конкретизують картину сільського життя. Загалом можна констатувати: вказана джерельна база свідчить про ретельну пошукову роботу, проведену дисертантом, і забезпечила належну документальну базу для вивчення обраної теми.

У вступі праці вміщено основні рубрики, передбачені нормативними документами, вони сформульовані чітко і змістовно. У вступній частині, щоправда, відсутня рубрика «Методи дослідження», передбачена «Вимогами до оформлення дисертацій» (див.: Наказ МОН України від 12 січня 2017 р. № 40), однак автор висвітлює використані нею методи в підрозділі 1.3 – «Методологічні засади дослідження та понятійний апарат».

В огляді історіографії Н. Л. Коваленко детально спиняється на працях радянських авторів і сучасних вітчизняних дослідників історії українського селянства. При цьому слід було б виділити в окрему групу й проаналізувати зарубіжну, зокрема сучасну російську, історіографію післявоєнного радянського села – автор обмежилася лише згадкою чотирьох прізвищ зарубіжних учених (с. 32, 37).

У підрозділі 1.2 докладно висвітлено джерельну базу дослідження, вказано на значення окремих документальних матеріалів для з'ясування порушених у дисертації проблем. У підрозділі 1.3 перелічено принципи і методи історичного дослідження, а також деякі наукові поняття, до яких здобувач чомусь відносить такі «поняття», як «повоєнні роки», «повоєнна доба», «повоєнний період» – і зауважує, що вони «відображають багатоплановість і багатовекторність досліджуваного явища» (с. 50).

Автор порушує низку проблем, розробка яких визначає наукову новизну праці. Вона аналізує основні напрямки відбудови сільського господарства Житомирської області, детально показує причини і руйнівні

наслідки голоду 1946–1947 рр., простежує розвиток ключових галузей сільської економіки та особливості функціонування колгоспної системи в 1948–1953 рр. У роботі показано різні методи примусу, економічного та адміністративного тиску сталінського режиму на селянство, що забезпечував максимальне викачування коштів із села в інтересах держави.

Значну увагу дисертант звертає на соціальні проблеми післявоєнного села, складний процес відбудови цієї сфери суспільного життя. На великому фактичному матеріалі досліджено різні аспекти житлової проблеми, окреслено стан громадського харчування і побутового обслуговування населення. Автор аналізує роботу з відбудови медичних установ і питання соціального забезпечення сільських мешканців, зокрема державну допомогу інвалідам, сім'ям військовослужбовців, репатрійованим громадянам, дітям-сиротам.

Дисертант підкреслює значні матеріальні втрати, які за роки війни понесла сфера культури, і показує заходи влади і громадськості, спрямовані на її відбудову. У праці висвітлено особливості організації дозвілля сільського населення на Житомирщині, роботу клубів, гуртків, бібліотек, розширення радіо- та кіномережі. Детально розкрито проблеми відбудови сільських шкіл області, налагодження навчально-виховного процесу, подолання дефіциту вчительських кадрів, забезпечення учнів підручниками, а шкіл – навчальним приладдям тощо.

У висновках викладено найбільш важливі результати, одержані в дисертації, які містять формулювання розв'язаної наукової проблеми. У Додатках уміщено певний статистичний та інший матеріал, який доповнює окремі сюжети праці. Загалом робота свідчить, що здобувачу вдалося досягнути визначеної мети і вирішити поставлені завдання. Дисертація відзначається актуальністю, науковою новизною і заповнює одну з прогалин у сучасній вітчизняній історіографії.

Позитивно оцінюючи працю Н. Л. Коваленко, слід висловити деякі зауваження і пропозиції.

1. При викладі методологічних засад дослідження автор наводить періодизацію розвитку сільського господарства Житомирської області (с. 48, 49), а потім повторює цю ж періодизацію у Висновках уже як «результат комплексного дослідження» (с. 186) – виходить, що цей результат був відомий наперед. Тут же, ще не почавши виклад фактичного матеріалу, здобувач твердить, що в 1950 р. сільське господарство області досягнуло довоєнного рівня (с. 49) – знову задаючи результат наперед.

2. Згаданий висновок – що в 1950 р. сільське господарство області досягнуло довоєнного рівня – належним чином не обґрунтований. Автор підтверджує його лише даними про «обсяг збору хліба» (с. 104), не аналізуючи інші важливі показники розвитку аграрного сектора в порівнянні з довоєнним 1940 р. – виробництво продукції рослинництва і тваринництва, урожайність основних культур, матеріально-технічна база села тощо. Так, здобувач вказує, всупереч своєму ж висновку, що поголів'я худоби в області досягнуло довоєнних показників тільки в 1953 р. (с. 98).

3. Деякі важливі наукові сюжети Н. Л. Коваленко лише згадує, проте не наводить матеріалів по Житомирській області – скажімо, про виконання указу Президії Верховної Ради СРСР від лютого 1948 р. «Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві й ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»; про проведення грошової реформи 1947 р.; про хід підписки на державні позики відбудови тощо. Автор твердить, що підписка на позику перетворювала селян на боржників (с. 91), хоча в цьому випадку вони, навпаки, ставали позичкодавцями, так би мовити, спонсорами держави.

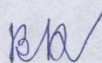
4. У роботі трапляються дрібні помилки, невдалі формулювання. Так, зміну назви КП(б)У на КПУ автор відносить до 1946 р. (с. 16) – зміна ж відбулася в 1952 р.; назву фонду 2 ЦДАВО України здобувач подає як «Управління справами Ради народних комісарів УРСР» (с. 39), хоча фонд називається «Рада Міністрів УРСР»; досить сумнівним є твердження, що «патріотизм і ентузіазм народу породили ефективну форму трудової

активності – “народну будову”...» (с. 51–52) – всілякі «народні ініціативи» виходили з ЦК ВКП(б)–КПРС; економічні переселення в малозаселені райони СРСР автор необгрунтовано називає «примусовим виселенням» (с. 89); викликають сумнів твердження, що селянин міг за півроку заробити на нову хату (с. 107), і статистика одержання хлібних карток в області – загальною кількістю в 14 тис. осіб (с. 139); не витримано порядок архівних посилань; у Додатках треба вказувати джерела.

Однак висловлені зауваження і побажання не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Н. Л. Коваленко. Вона написана на належному науково-теоретичному рівні, є цілісною і завершеною історичною працею. Зроблені автором висновки достатньо аргументовані, а результати дослідження належним чином апробовані. Зміст роботи відповідає шифрові спеціальності «історія України» і відображений в авторефераті та статтях, опублікованих здобувачем у фахових та інших наукових виданнях.

На нашу думку, дисертація Коваленко Наталії Леонідівни «Соціально-економічний та культурний розвиток українського села наприкінці 1943 – першої половини 1953 рр. (на матеріалах Житомирської області)» відповідає сучасним вимогам до таких робіт. Це оригінальна самостійна праця, в якій отримані нові науково обгрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему, а її автор Коваленко Наталія Леонідівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

В. К. Баран,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри нової та новітньої
історії України Східноєвропейського
національного університету імені
Пєси України

12 грудня 2017 р.

